

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ БЕЛЕЖКИ ЗА СЕБЕ СИ

Превод от руски: Виолета Матева, 1976

chitanka.info

Да пишеш собствената си биография за четене от други, за публикуване, е доста трудна работа. Кой го знае кое е по-добре — по-подробно да описваш своя живот или по-накратко? Ако напишеш много, ще кажат — разтегнал го е на километър, ако напишеш малко — защо е трябвало да пише, щом няма нищо интересно. Изобщо по-добре е да не пишеш...

Но щом работата е стигнала дотам, ще опитам и аз — вече минавам четиридесетте, все нещо навярно е имало и в моя живот.

В нашия аул се смята за неотменим дълг да познаваш прадедите си до седмо коляно. Старците много строго държат за това. Обикновено те изпитват момчетата: „Я кажи, юнак, от кой род си, кой е бащата на твоя баща? А неговият баща? А на него? А какъв човек е бил, с какво се е занимавал, какво говорят хората за него?“ И ако излезе, че момчето не знае своето родословие, то упреците ще стигнат до ушите на неговите родители. Какъв е, демек, тоя баща без род, без потекло? Къде гледа, как може да расте човек, без да знае своите прадеди, и т.н. В това се крие смисълът на приемствеността на поколенията и взаимната морална отговорност в рода. Може би някой е обърнал внимание: в повестта „Белият параход“ аз се опитвам да разкажа за това чрез устата на момчето — когато то разговаря с пристигналия шофьор.

Бих могъл да започна своето житие-битие също от това, което сега е прието да се нарича „феодални остатъци“. Бих могъл да кажа, че съм от рода Шекери, Шекер е нашият родоначалник, моят баща е Торекул, неговият баща — Айтмат, а неговият баща — Кимбилди, а неговият баща — Кончуджок. Но стига толкова. По-нататък би било просто изброяване на имена, за които почти нищо не зная. И вече ги няма хората, които биха могли да разкажат нещо за тях. Моят прадедо Кончуджок е достигнал до мен не по име, а по прякор. Той цял живот е ходил в чарики (обувки от необработена кожа), затова са го и нарекли Кончуджок — без кончови, тоест без ботуши. С една дума, ние сме от „безкончовите“, няма с какво особено да се похвалим, но което е било, било е...

Всичко това и онова, което ще ви разкажа по-нататък, съм го научил между другото не от баща си — той не успя да го стори и не му беше до това.

Дължа го преди всичко на баба си по бащина линия Айимкан Сатан-къзъ и нейната дъщеря — моята леля — Каракъз Айтматова. Поразително колко много могат да си приличат, да са близки — и външно, и по характер, и по душевна нагласа — майка и дъщеря. За мен те бяха неразделими — сякаш баба ми имаше две лица — на стари и млади години. Благодаря на съдбата, че съм видял и познавал тези прекрасни жени, мъдри и красиви — те наистина бяха красиви... Именно те се оказаха и моите наставници по отношение на старината и семейната хроника.

Дядо си — Айтмат — не го заварих. Той е умрял някъде през осемнадесета-двадесета година, а аз съм се родил през 1928 година (12 декември).

На края на нашия аул Шекери (това е в Таласката долина, Кировски район) и досега в лъката на река Куркуреу лежи стар, хлътнал в земята воденичен камък. От година на година той все повече се руши и все по-дълбоко затъва в земята. На това място е била воденицата на дядо.

Казват, че той е бил сръчен човек, умеел е да шие, пръв е докарал от града шевна машина, откъдето получил и прякора „машинечи Айтмат“, тоест — шивачът Айтмат; дядо е умеел да прави седла, можел е да калайдисва и запоява, хубаво е свирел на козум и дори е чел и писал на арабска азбука. Но независимо от цялата си предприемчивост той цял живот е бедствувал, не е могъл да се измъкне от дългове и оскъдица, от време на време е оставал „джатак“ — не е излизал да лагерува с добитъка, защото е оставал без стока.

И ето че дядо направил отчаян опит да се измъкне от беднотията. Решил да построи воденица с надеждата, че доходите от нея ще му помогнат да забогатее. Всичко, каквото са имали с брат си Бириикул, цялото състояние на двете домакинства — всичко било вложено във воденицата. Цяло лято мало и голямо копали вада да отбият вода от Куркуреу за воденицата (сега от вадата е останала едва забележима следа), цялото семейство дружно градяло стените и покрива. Минала година и накрая воденицата заработила. Но на човек като не му върви, не му върви. Не щеш ли, избухнал пожар и воденицата, с изключение на воденичния камък, изгоряла до основи. Окончателно разорен, дядо заминава заедно с дванадесетгодишния си син Торекул, моя баща, за строежа на железопътния тунел до гара Майкак. Оттук с помощта на

тамошната руска администрация баща ми попада в местното руско училище на град Аулие-Ата — днешния Джамбул.

Споменавам за това не за да се намирам на приказка. На тоя свят нищо не става без причина. Ако не беше изгоряла нещастната воденица, дядо нямаше да отиде на строежа, а баща ми надали щеше да започне учение в града. Това, че баща ми през първите години на революцията се оказа просветен човек (по-късно той още на два пъти се учи в Москва), това, че той стана един от първите комунисти киргизи, че бе на ръководни постове, че живо се интересуваше от политика и литература; това, че майка ми — Нагима Хамзеевна Айтматова — също бе грамотна, съвсем съвременна жена, им позволи веднага да ме приобщят към руската култура, към руския език, а, значи, и към руската литература, естествено детската литература.

От друга страна, баба ми постоянно ме водеше със себе си в планината на летните лагерувания; жена изключително обаятелна и умна, уважавана от всички в аула, за мен тя бе съкровище от приказки, старинни песни, бивалици и небивалици. Аз виждах народните преселения такива, каквито бяха някога. Сезонната смяна на пасищата не е просто преместване със стадата от едно място на друго, а голямо стопанско ритуално шествие. Своеобразна изложба на най-добрата конска амуниция, на най-хубавите украшения, на най-хубавите коне за яздене, на най-доброто подреждане на денковете върху камилата и на най-красивите килими-чулове, с които се покриваше товарът. Показване на най-красивите девойки и певици-импровизаторки, изпълняващи траурни (ако напускаха мястото, където е починал близък човек) и пътни песни. Аз заварих тези ярки зрелища на самия им край, сетне те изчезнаха с преминаването на постоянно местоживееене.

Впрочем баба, без сама да подозира това, разпали у мен любов към родния език. Родният език! Колко много е казано за него! А чудото на родната реч е необяснимо! Само родното слово, опознато и осъзнато в детството, може да напои душата с поезия, родена от опита на народа, да пробуди в човека първите изблици на национална гордост, да достави естетическа наслада от многоизмеримостта и многозначиеето на езика на прадедите. Детството не е само славно време, детството е ядрото на бъдещата личност. Именно през детството се залагат истинските знания на родната реч, именно тогава

възниква усещането за съпричастност към обкръжаващите те хора, към заобикалящата те природа, към определена култура.

Трябва да изтъкна, поне доколкото излизам от собствения си опит, че в детството човек може органически дълбоко да усвои два успоредно достигнали до него езика, а може би и повече, ако тези езици са равнодействащи от първите му години. За мен руският език е също толкова роден, колкото и киргизкият, роден за цял живот.

Бях на пет години, когато за първи път се озовах в ролята на преводач, а парчето варено месо бе моят първи „хонорар“. Това се случи по време на лагеруването в планините, където аз както винаги бях с баба си.

Колхозите в ония години едва се съвземаха, едва стъпваха на краката си. През онова лято в нашия джалоо се случи беда. Племенният жребец, купен от колхоза скоро преди това, внезапно умря. Посред бял ден падна с подут корем и предаде богу дух. Конярите се изплашиха, жребецът беше ценен, донска порода, докаран от далечната Русия. Пратиха човек до колхоза, оттам — човек до района. И след ден при нас в планината дойде един русин, ветеринар. Висок, с рижа брада, синеок, с черна кожена куртка и планшет на хълбока. Запомних го много добре. Той не знаеше нито дума по киргизки, а нашите — по руски. Трябваше да направи оглед, да си изясни обстоятелствата за гибелта на животното, да състави документ. Конярите, без да му мислят много, решили, че преводач ще бъде аз. А аз през това време стоях сред купчината дечурлига, ние зяпахме пришецеца.

— Ела — каза ми един от конярите и ме хвана за ръка. — Този човек не знае езика, ти ни преведи какво казва той, а това, което ние ще кажем, ще му го кажеш на него.

Аз се засрамах, изплаших се, отскубнах се и избягах при баба в юртата. След мен хукна роякът деца, разяждани от любопитство. Подир малко същият човек пак дойде и се оплака от мен. Баба ми винаги бе ласкава, а тоя път строго ме смъмри:

— Ти защо не искаш да разговаряш с пришецеца, когато те молят възрастни хора, нима не знаеш руски език?

Аз мълчах. Зад юртата се бяха скупчили децата — какво ли ще стане?

— Ти какво, срамуваш ли се да говориш по руски, или от своя език се срамуваш? Всички езици са от бога дадени, няма какво да се дърпаш, ела! — Тя ме хвана за ръката и ме поведе. Децата отново ни последваха.

В юртата, където в чест на госта вече се вареше прясно овнешко, беше пълно с народ. Пиеха кумис. Пристигналият ветеринар седеше заедно с пастирите. Той ме повика с пръст и се усмихна:

— Влез, момче, ела тук. Как се казваш?

Аз тихо промърморих. Той ме погали.

— Попитай ги защо този жребец е загинал? — и извади лист хартия да записва.

Всички притихнаха в очакване, а аз се запънах и не мога да изрека нито дума. Баба ми седеше сконфузена. Тогава ме взе на коленете си един старец, наш роднина. Той ме притисна до себе си и ми пошепна на ухото доверително и много сериозно:

— Този човек познава баща ти. Какво ще му каже той за нас. Ще каже какъв лош расте при киргизите неговият син! — И после гръмко обяви: — Сега той ще говори. Кажи на нашия гост, че това място се нарича Уу-Саз...

— Чичко — плахо почнах аз. — Това място се нарича Уу-Сиз, отровната ливада — и после се окуражих, като видях как се зарадваха баба и пришелецът и всички, които бяха в юртата.

И за цял живот запомних синхронния превод на разговора дума по дума на двата езика. Оказа се, че жребецът се е отровил с отровна трева. На въпроса защо другите коне не ядат тази трева, нашите коняри обясниха, че местните коне не я докосват, те я знаят, че тя не е за ядене. Така преведох всичко дума по дума.

Пришелецът ме похвали, пастирите ми дадоха къс варено месо, топло, ароматно, аз изскочих от юртата с тържествуващ вид. Децата ме наобиколиха.

— Брей, че хубаво! — възхищаваха се те. — Караш по руски като по вода, без да спираш!

В действителност аз говорех, като се запъвах, но на децата им беше угодно да представят всичко така, както им се искаше. Ние още там изядохме месото и хукнахме да играем...

Струва ли си в литературните автобиографии да се споменават такива неща? Според мен струва си. Трябва да се започва с това, което

за пръв път е запомнил човек, както си е било. Някои се помнят от тригодишни, други едва помнят десетгодишната си възраст. Убеден съм, че всичко това има голямо значение.

Та ето в моето детство имах такъв случай. Баба беше много доволна от мен и после дълго разказваше на познатите ни за този изпълнил с гордост сърцето ѝ случай.

Баба украси моето детство с приказки, песни, срещи с разказвачи и певци, тя навсякъде непременно ме вземаше със себе си: и на гости, и на жеентеки^[1], и на погребения, и на сватби. Тя често ми разказваше своите сънища. Сънищата ѝ бяха толкова интересни, че достатъчно бе само малко да задреме и аз веднага я разбуждах и исках да ми разкаже какво е видяла насън. Малките, кратки сънища не ме задоволяваха. И тогава тя отиваше при съседите да вземе „назаем“ някой сън. По-късно разбрах: тя просто ги измисляше за мен.

Баба скоро умря. Сега аз живея у дома, в града. После тръгнах на училище. А след две години попаднах в родния аул отново. Този път за дълго и при тежки обстоятелства.

През 1937 година баща ми, партиен работник, слушател в Института на червената професура в Москва, бе репресиран. Нашето семейство се премести да живее в аула. Тогава за мен започна истинската житейска школа, с всичките ѝ сложности.

В онова тежко време ни приюти сестрата на баща ми — Каракъз-апа. Колко хубаво бе, че тя бе с нас! Тя ми замени баба. Подобно на майка си, тя бе майсторка разказвачка, знаеше старинни песни — в аула се ползуваше със същото уважение и почит. Майка ми дойде в аула тежко болна, тя дълги, дълги години след това боледуваше, а ние бяхме четири деца, аз — най-големият.

Положението беше много тежко, но Каракъз-апа ни отвори очите за това, че каквито и беди да сполетят човек, той няма да пропадне, ако се намира сред своя народ. Не само хората от нашия род Шекери (тогава този „феодален остатък“ ни оказа неоценима помощ), но и съседите, и съвсем непознати хора не ни оставиха в бедата, не се отвърнаха от нас. Те деляха с нас всичко, каквото можеха — хляб, топливо, картофи, та дори и топлите си дрехи...

Веднъж, когато ние с брат ми Илгиз — сега той е учен, директор на Института по физика и механика на минното дело е АН на

Киргизката ССР — събирахме в полето съчки за горене, от пътя при нас се отби конник. На хубав кон, добре облечен.

— Вие чии синове сте? — попита той.

Нашата Каракъз-апа постоянно ни учеше, че в такива случаи не трябва да навеждаме глава, а да гледаме хората в очите и да назоваваме името на нашия баща. Ние с брат ми много преживяхме всичко, което тогава пишеха за баща ни, а тя, Каракъз-апа, не се срамуваше от нашия позор. По някакъв свой начин тази неграмотна жена разбираше, че всичко това е лъжа, че не може да бъде така. Но не можеше да обясни това свое убеждение. Тогава аз вече четях книги за разузнавачи-чекисти и тайничко мечтаех да ме изпратят да заловя някой шпионин, да го заловя и да загина, та по този начин да докажа невинността на баща си пред Съветската власт.

Та ето човекът, който свърна, от пътя, ни попита чии деца сме. И макар това да бе мъчително, без да свеждам очи, аз изрекох нашата фамилия.

— А каква е тая книга у теб? — позаинтересува се той. Беше един учебник, като сега помня, учебник по география, който носех в пояса си. Той прегледа книгата и попита:

— Искате ли да се учите в училище?

Иска ли питане! Като си хапехме устните, за да не се разрежем, ние кимнахме с глава.

— Добре, ще се учите! — и си замина.

А след седмица ние вече ходехме на училище. Оказа се, че този човек е бил един от учителите, Тъналиев Усубали. Аз попаднах в класа на учителката Инкамал Джолоева, която се отнасяше много съчувствено към мен в ония дни.

Започнах да работя рано: от десетгодишен опознах труда на земеделеца.

След една година ние се преместихме в райцентъра — руското село Кировское. Мама си намери работа като счетоводител. Аз отново тръгнах в руското училище.

Животът полака-лека започна да се нарежда, но ето че дойде войната.

През 1942 г. напуснах училище — на мама не й бе по силите да ни издържа всичките в това военно време.

Аз отново се намерих в Шекери, обременено и разорено от тежестите на войната. Назначиха ме за секретар на селсъвета, като най-грамотен от подрастващите — не намериха друг за тази работа. Бях на четиринадесет години.

Но както се казва, всяко зло за добро.

Ако в детството си опознах живота откъм поетичната му, светла страна, то сега той се възправи пред мен в цялата си суровост, оголен, труден и героичен. Аз видях своя народ в друго състояние — в момент на най-висша опасност за родината, в момент на най-висше напрежение на духовните и физически сили. Бях принуден, бях задължен да видя това — познавах всяко семейство от територията на селсъвета, познавах всеки член от семейството, знаех на пръсти несложното стопанство на всеки дом. Аз опознах живота от разни страни, в различните му проявления.

През войната работих и като данъчен агент на райфо. Събирах данъци от населението. Не можех да предположа дори колко трудно е да се върши това във военните, гладните години! Беше ми толкова мъчително, че след година, през август 1944, самоволно напуснах тази работа, за което едва не попаднах под съд. И отидох отчетник в тракторна бригада по събиране на реколтата.

Войната продължаваше и животът откриваше пред мен, юношата, все нови и нови страници от народното битие. Всичко това много по-късно намери отражение — естествено, доколкото съм сполучил — в повестите „Лице с лице“, „Майка-земя“, отчасти в „Джамиля“ и „Тополчице моя с червена забрадка“.

През 1946 г., след осми клас, продължих учението си в Джеббулския зооветтехникум. Цялата производствена практика 1947 — 1948 г. изкарах у нас, в аула, и можех сякаш отстрани да наблюдавам и следвоенните промени в живота на близките ми хора.

След завършването на техникума още същата година като отличник бях приет в Киргизкия селскостопански институт. Института, между другото, също завърших с отличие.

Обичам литературата от дете, в училище с желание пишех съчиненията на свободна тема, а през студентските години вече ми стана ясно, че художествената литература ме влече все по-силно. В най-добрите образци от литературата от това време аз търсех отговори на вълнуващите ме въпроси. Много ми се искаше за войната, за

подвига на народа през годините на войната да бъдат написани силни, ярки произведения. В киргизката литература тогава темата за войната още не беше дълбоко засегната. Искаше ми се и киргизките читатели да имат възможност да четат най-хубавите книги за войната. Ръководен от това чувство, аз се заех да превода „Синът на полка“ и „Бялата бреза“ на своя глава и отговорност, без да имам представа какво е това художествен превод и как се издават книги. По-късно, когато занесох в издателството своите преводи, на мен ми казаха, че тези книги отдавна са преведени и скоро ще излязат от печат...

Тогава ми беше много обидно, но именно това сложи началото на моята литературна дейност. Като студент пишех във вестниците кратки бележки, статии, очерци.

След института работих като зоотехник. През тези години вече пишех разкази. През 1956 г. заминах за Москва да се уча във Висшите литературни курсове. Двете години занимания ми дадоха на мен, бившия зоотехник, извънредно много. Не само в смисъл на хуманитарна и теоретическа подготовка, но и самата практическа дейност — нашите семинари, обсъждания във Висшите курсове бяха добра творческа школа. И самият аз се стараех да се приобща към най-доброто от културния живот в Москва — а с литературата, и в театъра. След завършване на курсовете редактирах сп. „Литературный Киргизстан“, след това пет години работих като собствен кореспондент на „Правда“ в Киргизия — това също ми даде възможност да разширя кръга си на наблюдения, по-добре да опозная живота.

Писателят, разбира се, по природа трябва да притежава способността художествено да мисли, но формирането на неговия талант, на неговата личност е свързано с определена обществена среда, с нейния духовен опит, с културните й традиции, с нейното светоусещане и политическо устройство. За нас тази среда е съветското общество, социалистическият строй, комунистическият светоглед. Оттук произтича и насочеността в творчеството на съветските писатели.

Трябва ли да споменавам, че присъдената ми през 1963 г. Ленинска награда за книгата „Повести за планините и степите“ бе радостно, огромно събитие в моя живот. Аз благодаря на народа за тази висша почит.

Никой не става писател от само себе си: опитът на предшествениците влиза в творческия свят на художника много преди той да е осъзнал в себе си каквито и да са литературни наклонности. Вярно, че не на всеки е съдено да извърши открития по трудния път на изкуството. Това зависи най-вече от таланта, от широтата на кръгозора. Много често ние тъпчем на едно място, на онова, което вече е достигнато от нашите предшественици, много често отстъпваме назад в смисъл на майсторство, дълбочина на мисълта и сила на образите. Такова е явно развитието на литературния процес. Сложно, дълго, неравномерно, понякога трудно обяснимо.

За съдбата на литературата, за собствения творчески път се налага да мислим често и по различен повод. Доколкото говоря за себе си, бих искал да изкажа мисли по повод на „Белият параход“, предизвикал различни спорове сред читателите. Споровете са в реда на нещата. Спорове в литературата трябва да има. Но това, което най-много ме накара да бъда нащрек в дадения случай, е опасността, колкото и парадоксално да е, от много доброжелателната, посвоему много честна критика. Някои читатели, които, да речем, са харесали „Джамиля“, „Първият учител“, „Майка-земля“ и други творби, искат, ръководейки се от своите представи за изкуството, аз и занапред да пиша в тоя дух. Аз не мисля да се самоотричам, аз не отричам определеното значение на това, което съм направил до „Сбогом, Гюлсарь!“ и „Белият параход“, но и не мисля да се спирам дотук, на този вече изминат етап. Литературата трябва самоотвержено да носи своя кръст — да се задълбочава в сложността на живота, за да може човек да знае, да обича, да се тревожи за всичко добро, хубаво, достойно в себе си, в хората, в обществото. В това аз виждам истинското предназначение на изкуството. И на мен ми се струва — това е мое убеждение, — че така ще бъде винаги, безкрайно, тъй като човек търси в изкуството потвърждение на своите най-възвишени стремежи и отрицание на това, което е зло, несправедливо, което не отговаря на неговите социални и нравствени идеали. Това не минава без борба, без съмнения и надежди. И така сигурно ще бъде вечно. И затова на изкуството вечно ще предстои да разказва на човека за сложността и красотата на живота.

Не знам как ще се подреди моята по-нататъшна творческа съдба, ще мога ли да направя нещо интересно? Да е живот и здраве, както се

казва, ще видим...

з. Фрунзе, 1971 г.

[1] Празник на новороденото. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.